

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ТАВРІЙСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРОТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ДМИТРА МОТОРНОГО**

Кафедра суспільно-гуманітарних наук

ФІЛОСОФІЯ

**Методичні вказівки
до практичної роботи
для здобувачів вищої освіти
спеціальності 051 Економіка
за ОПП «Економічний консалтинг та бізнес-економіка»**

Запоріжжя
2024

*Рекомендовано до друку методичною комісією
факультету економіки та бізнесу Таврійського державного
агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного
(протокол №5 від «20» грудня 2024 р.)*

Рецензенти:

- Ядловська О.С.** – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-економічних дисциплін Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ;
- Ісакова О.І.** – кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільно-гуманітарних наук Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного

М 54 Філософія: методичні вказівки до практичної роботи для здобувачів вищої освіти спеціальності 051 Економіка за ОПП «Економічний консалтинг та бізнес-економіка» / Укл.: Т.М. Шарова, А.В. Землянська. Запоріжжя: ТДАТУ, 2024. 49 с.

Методичні вказівки містять завдання до практичної роботи, рекомендовану літературу до кожної теми, алгоритм та зразок виконання, словник термінів і понять, зразки тестових завдань тощо.

© Таврійський державний
агротехнологічний університет, 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
ПРАКТИЧНІ РОБОТИ	6
Практична робота №1. Співвідношення філософії та мудрості в античній філософії	6
Практична робота №2. Західна філософія XIX – XX століть	8
Практична робота №3. Філософський зміст проблеми буття й діалектика його основних форм	11
Практична робота №4. Пізнання як філософська проблема	14
Практична робота №5. Проблеми соціальної філософії	18
ФОРМА ЗВІТУ З ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ	22
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ	26
КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ	33
СЛОВНИК ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ	38
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ	47

ПЕРЕДМОВА

Методичні вказівки до практичної роботи з курсу «Філософія» для здобувачів вищої освіти за спеціальністю 051 «Економіка» освітньо-професійної програми «Економічний консалтинг та бізнес-економіка» створені з метою забезпечення якісного навчання філософії як фундаментальної дисципліни, яка формує критичне мислення, розвиває аналітичні здібності та сприяє розумінню світоглядних підходів до реальності. Методичні рекомендації покликані допомогти здобувачам вищої освіти у поглибленому вивченні філософських проблем, розумінні історії філософської думки, а також їхнього впливу на сучасну економіку, суспільство та процеси наукового пізнання.

Філософія як дисципліна є невід'ємною частиною підготовки майбутніх економістів, особливо в контексті спеціалізації з економічного консалтингу та бізнес-економіки. Адже процес прийняття рішень, вміння оцінювати перспективи та враховувати різні аспекти дійсності вимагає здатності до аналізу, синтезу, а також розуміння культурних, соціальних і моральних цінностей. В цьому контексті навчання філософії допомагає здобувачам вищої освіти критично осмислювати як власні переконання, так і ідеї інших, а також застосовувати отримані знання у професійній діяльності.

Методичні вказівки містять структуровані завдання до практичних робіт, що охоплюють ключові теми з курсу філософії. Кожна практична робота охоплює певний аспект історії філософії або одну з основних філософських проблем, що дозволяє здобувачам системно опановувати різні філософські школи і традиції, а також ознайомлюватися з фундаментальними питаннями, які протягом тисячоліть формували філософську думку людства. Під час вивчення матеріалів здобувачі освіти мають можливість глибше зрозуміти, як світоглядні та філософські ідеї впливали на розвиток суспільства і економіки та які з них є актуальними й сьогодні.

Кожна з представлених тем для практичної роботи включає конкретні завдання, рекомендовану літературу, алгоритми та зразки виконання, що сприяє

детальному опрацюванню матеріалу та осмисленню його змісту. Візуалізовані інструктивно-методичні матеріали допомагають зрозуміти основні етапи виконання завдань і є додатковим інструментом для самоперевірки та поглибленого аналізу тем. Крім того, методичні вказівки містять словник основних філософських термінів і понять, зразки тестових завдань для закріплення матеріалу, а також рекомендації з підготовки до тестів і практичних занять. Це допомагає здобувачам освіти не лише засвоїти матеріал, а й зрозуміти його застосування в реальних умовах, що є важливим аспектом підготовки майбутніх фахівців.

Завдяки використанню методичних рекомендацій до практичної роботи з курсу «Філософія» здобувачі вищої освіти мають можливість розвивати системне і логічне мислення, формувати етичну позицію, оволодіти навичками оцінки та аналізу філософських концепцій. Вивчення філософії сприяє розумінню різних підходів до вирішення соціально-економічних проблем, формує світоглядну та професійну культуру, а також дає знання, які є актуальними та необхідними для сучасного фахівця в галузі економічного консалтингу та бізнес-економіки.

Запропоновані методичні матеріали забезпечують комплексну підтримку здобувачів вищої освіти під час самостійного опрацювання тем практичних занять, а також у рамках підготовки до аудиторних занять, збагачують їхні знання та підвищують мотивацію до вивчення філософії.

Практична робота №1

СПІВВІДНОШЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ТА МУДРОСТІ В АНТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Мета: дати загальну характеристику філософії Давньої Греції і Давнього Риму; розкрити сутність основних філософських поглядів, що сформувалися у ці періоди, характерні риси та особливості філософських пошуків.

Теоретичний блок

1. Особливості, умови формування та етапи розвитку античної філософії.
2. Давньогрецька натурфілософія про першооснову світу.
3. Класичний період античної філософії:
 - філософські вчення софістів;
 - діалектика Сократа;
 - учення Платона про Ідеї;
 - метафізика Арістотеля.
4. Філософія елліністичного та римського періодів:
 - епікуреїзм: проблема свободи й щастя людини;
 - скептицизм: криза античної раціональності;
 - етика стоїцизму;
 - філософія неоплатонізму.
5. Історичне значення античної філософії.

Практичний блок

1. Зробіть таблицю «Основні напрямки філософії античності»,
2. Зробіть схему «Вплив філософії античності на подальші покоління»

Готуючись до практичного заняття, опрацюйте теоретичний матеріал за темою. Зверніть увагу на те, які саме погляди на визначення першооснови

світу існували у досократиків (Фалес, Анаксимандр, Анаксимен, Геракліт, Зенон та ін.), чим принципово відрізняються матеріалістичний та ідеалістичний підходи до розуміння світу, як школа софістів вплинула на формування логіки й ораторського мистецтва. Подумайте, чому філософська думка Давнього Риму представлена саме такими філософськими течіями, як скептицизм, епікуреїзм, стоїцизм, як це відображає спосіб життя людей того часу. Ознайомитись із фрагментами праць та їх осмисленням можна у навчальному посібнику-практикумі з філософії, вказанму серед додаткових джерел у списку рекомендованої літератури до теми.

При виконанні першого завдання практичного блоку вкажіть у таблиці основні філософські течії / теорії / представників, визначте суть цих філософських поглядів та наведіть ключові цитати із праць представників цих шкіл / теорій / течій, які ілюстрували б їхні положення (оформлюйте таблицю, як вказано у рубриці «Форма звіту»). У другому завданні варто показати, на які філософські течії та школи наступних поколінь, можливо, на інші галузі суспільного життя, вплинула антична філософія.

Рекомендована література

основна

1. Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г. Історія філософії : підручник. К., 2001. 408 с.
2. Філософія : навч. посібник / Ю.М. Вільчинський, Л.В. Северин-Мрачковська, О.Б. Гаєвська та ін. Київ : КНЕУ, 2019. 368 с.
3. Філософія: навчальний посібник-практикум / О.Г. Волков, А.М. Землянський, Р.І. Олексенко, Є.М. Рябенко. Мелітополь, 2017. 272 с.
4. Філософія : підручник / О.П. Сидоренко [та ін.]. Одеса : Юридична література, 2003. 616 с.
5. Шепетяк О., Шепетяк О. Філософія: підручник. Львів : Місіонер, 2020. 784 с.

додаткова

1. Від витоків до середини XIX століття: Короткий довідник з історії філософії. К., 1997.
2. Кондзьолка В.В. Нариси античної філософії. Львів, 1993.
3. Петрушенко В.Л. Філософія: Курс лекцій. К., Львів, 2001.
4. Туренко В. CLASSICAL RECEPTION STUDIES: від філософських текстів до практики. *Філософська думка*. 2020. №2. С. 37–45.

Запитання й завдання для самоконтролю

1. Які умови формування античної філософії?
2. Визначте основні риси античного світогляду.
3. Які філософські течії сформувалися в Давній Греції?
4. Чим відрізняються погляди Аристотеля і Платона?
5. Чим визначається філософія Давнього Риму?
6. Який вплив антична філософія мала на світову культуру та філософську думку зокрема?

Практична робота №2

ЗАХІДНА ФІЛОСОФІЯ XIX – XXI СТОЛІТЬ

Мета: дати загальну характеристику некласичній філософії, зокрема філософії модерну та постмодерну; розкрити сутність основних філософських поглядів, що сформувалися у цей період, характерні риси та особливості філософських пошуків.

Теоретичний блок

1. Соціокультурні особливості XX століття та місце і значення філософії.
2. Сціентистські напрями у західній філософії XX століття.
3. Антропологічні напрями у філософії XX століття: екзистенціалізм,

філософська антропологія, персоналізм, фрейдизм, неофрейдизм.

4. Культурологічні та історіософські напрями у філософії XX століття.
5. Основні напрями релігійної філософії XX століття.
6. Ситуація Постмодерну у філософії.

Практичний блок

1. Зробіть таблицю «Основні напрямки філософії XIX–XXI ст.».
2. Зробіть схему «Особливості філософії постмодерну».

Готуючись до практичного заняття, опрацюйте теоретичний матеріал за темою. Зверніть увагу на те, як трансформуються традиції філософської думки та формуються некласичні філософські вчення. Подумайте, чому увага переноситься із зовнішніх аспектів існування особистості на її внутрішній світ, яку роль вона відіграє у суспільно-історичних процесах і навпаки – як буття визначає її свідомість. Розгляньте детальніше такі філософські вчення, як позитивізм, діалектичний матеріалізм К. Маркса, теорія «світової волі» А. Шопенгауера, теорія «надлюдини» Ф. Ніцше, психоаналіз З. Фрейда, екзистенціалізм С. К'єркегора, Ж.-П. Сартра, А. Камю, феноменологію Е. Гуссерля, релігійну філософію Д. Бонгеффера, постмодерну філософію (Ж. Дерріда, Ж. Дельоз, М. Фуко та ін.). Ознайомитись із фрагментами праць та їх осмисленням можна у навчальному посібнику-практикумі з філософії, вказаному серед додаткових джерел у списку рекомендованої літератури до теми.

При виконанні першого завдання практичного блоку вкажіть у таблиці основні філософські течії / теорії / представників, визначте суть цих філософських поглядів та наведіть ключові цитати із праць представників цих шкіл / теорій / течій, які ілюстрували б їхні положення (оформлюйте таблицю, як вказано у рубриці «Форма звіту»). У другому завданні варто вказати, які риси визначають філософію постмодерну.

Рекомендована література

основна

1. Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г. Історія філософії : підручник. К., 2001. 408 с.
2. Філософія : навч. посібник / Ю.М. Вільчинський, Л.В. Северин-Мрачковська, О.Б. Гаєвська та ін. Київ : КНЕУ, 2019. 368 с.
3. Філософія: навчальний посібник-практикум / О.Г. Волков, А.М. Землянський, Р.І. Олексенко, Є.М. Рябенко. Мелітополь, 2017. 272 с.
4. Філософія : підручник / О.П. Сидоренко [та ін.]. Одеса : Юридична література, 2003. 616 с.
5. Шепетяк О., Шепетяк О. Філософія: підручник. Львів : Місіонер, 2020. 784 с.

додаткова

6. Від витоків до середини XIX століття: Короткий довідник з історії філософії. К., 1997.
7. Дун Т., Владленова І. Дослідження марксизму: аналітичні підходи. Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2022. №3(54). С. 80–91. URL : <http://fil.nlu.edu.ua/article/view/265820>.
8. Котигорошко В. Психолоаналіз: історія, ключові ідеї та майбутнє напряду Фройда. *Gas for Mind*. URL : <https://www.gasformind.com/psykhoanaliz/>
9. Мамай Н. Концепція Бога в філософії Ф. Ніцше. Філософія. 2023. №15(92). С. 120–125. URL : <http://humstudies.com.ua/article/view/285095/279202>
10. Ніколаєва І. Філософія екзистенціалізму як найбільш особистісно орієнтована течія XX століття. *Вісник Львівського університету*. Серія: філос.-політолог. студії. 2020. Вип. 29. С. 120–125.
11. Петрушенко В.Л. Філософія : Курс лекцій. К., Львів, 2001.

12. Сомов А.Ю. Генеза ідеї надлюдини в європейській філософії: концепція Фрідріха Ніцше. *Грані: науково-теоретичний альманах*. 2015. Т. 18. №5. С. 109–116.
13. Філософія постмодерну: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2011. 44 с. URL : <http://194.44.152.155/elib/local/skm4078.pdf>
14. Філософія. Хрестоматія (від витоків до сьогодення) : навч. посіб. / за ред. Л.В. Губерського. Київ : Знання, 2012. 621 с.

Запитання й завдання для самоконтролю

1. У чому полягають особливості філософії науки XX ст.?
2. Чому позитивізм змінював свої історичні форми?
3. У чому полягає особливість антропологічного напрямку у сучасній філософії?
4. Розкрийте філософський зміст психоаналітичної теорії.
5. Визначте, яким чином пов'язані сучасна наука та розвиток релігійної філософії.
6. Що таке постмодерн? Які погляди на сучасне життя висловлюють мислителі постмодерної доби?

Практичне заняття 3

ФІЛОСОФСЬКИЙ ЗМІСТ ПРОБЛЕМИ БУТТЯ Й ДІАЛЕКТИКА ЙОГО ОСНОВНИХ ФОРМ

Мета: окреслити категорію буття як філософську проблему, розкрити підходи до розуміння походження і сутності буття, основні категорії онтології.

Теоретичний блок

1. Філософський зміст проблеми буття й діалектика його основних форм.
2. Формування поняття матерії в філософії.
3. Рух як спосіб буття матерії.
4. Простір і час. Субстанційна і реляційна концепції простору і часу, їх світоглядна й методологічна основи.

Практичний блок

1. Зробіть таблицю, яка б розкривала основні філософські погляди на проблему буття.
2. Зробіть схему «Поняття матерії у філософській думці».

У підготовці до практичного заняття рекомендуємо згадати філософські вчення різних епох і спрямувань та визначити, як у них розглядалась проблема буття, його основи та способи і форми існування матерії. Зверніть увагу на поняття субстанція як матеріальну основу буття, визначте, які існували підходи до її розуміння (матеріалістичний/ідеалістичний, моністичний/дуалістичний/плюралістичний, субстанціальний). Розкрийте сутність різних видів буття (матеріальне/ідеальне, актуальне/потенційне, реальне/віртуальне, природне/суспільне тощо).

Схарактеризуйте основні форми існування матерії – рух, простір і час. Визначте форми руху, що існують. Поміркуйте, чи можуть вони підтвердити ідею, що буття – це те, що ми можемо помислити.

При виконанні першого завдання практичного блоку вкажіть у таблиці ті філософські течії / теорії / представників, які розглядали поняття «буття / небуття», «субстанція», «матерія», «рух», «час» і «простір», їхнє співвідношення, використовуючи дані з усіх періодів, визначте суть цих філософських міркувань та наведіть ключові цитати із праць представників цих шкіл / теорій / течій, які ілюстрували б ці положення вчень (оформлюйте

таблицю, як вказано у рубриці «Форма звіту»). У другому завданні варто вказати, які підходи до визначення поняття «матерія» існували протягом розвитку філософської думки.

Рекомендована література

основна

1. Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г. Історія філософії : підручник. К., 2001. 408 с.
2. Філософія : навч. посібник / Ю.М. Вільчинський, Л.В. Северин-Мрачковська, О.Б. Гаєвська та ін. Київ : КНЕУ, 2019. 368 с.
3. Філософія: навчальний посібник-практикум / О.Г. Волков, А.М. Землянський, Р.І. Олексенко, Є.М. Рябенко. Мелітополь, 2017. 272 с.
4. Філософія : підручник / О.П. Сидоренко [та ін.]. Одеса : Юридична література, 2003. 616 с.
5. Шепетяк О., Шепетяк О. Філософія: підручник. Львів : Місіонер, 2020. 784 с.

додаткова

6. Габаковська Х., Гарасимів Т. Проблема буття людини: цивілізаційно-правовий підхід. URL : <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/may/12709/88-96.pdf> .
7. Петрушенко В.Л. Філософія : Курс лекцій. К., Львів, 2001.
8. Філософія. Хрестоматія (від витоків до сьогодення) : навч. посіб. / за ред. Л. В. Губерського. Київ : Знання, 2012. 621 с.
9. Сафонік Л. Смисли буття як підґрунтя сенсу життя у фундаментальній онтології М. Гайдеггера. URL : <https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/06/Smysly-buttia-iak-pidhruntia-sensu-zhyttia-v-fundamental-niy-ontolohii-Martina-Haydehhera.pdf>
10. Філософське вчення про буття. URL : <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/15999/12/Тема%2010.pdf>

- 11.Хижняк С.С. Проблеми буття в античній філософії. URL : https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/11286/1/NRMSE2018_V3_P410-411.pdf

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Що включається, і що не включається в поняття «буття»? Чи існують більш широкі порівнянні з ним поняття?
2. Коли й чому у філософії з'явилася проблема буття?
3. Як відбувалися пошуки субстанціального початку буття?
4. Які форми існування має буття та в чому їх специфіка.
5. У чому різниця між фізичним та філософським поняттями: матерії, руху?
6. Як сучасна наука тлумачить будову й властивості об'єктивного світу та категорію матерії?
7. Розкрийте філософський зміст понять «рух», «простір», «час». Яке значення мають уявлення про субстанціальні якості буття – рух, розвиток, простір, час – для розуміння тенденцій розвитку природи та суспільства?

Практична робота №4

ПІЗНАННЯ ЯК ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМА

Мета: розкрити специфіку пізнання, показати складність та суперечність цього процесу; проаналізувати сутність пізнавального процесу; розвивати критичне мислення; розширювати кругозір.

.

Теоретичний блок

1. Філософські концепції пізнання.

2. Людини як суб'єкта пізнання. Різноманіття форм пізнання, їх можливості та межі.

3. Рівні пізнавальної діяльності людини

4. Творчість та інтуїція у процесі пізнання.

5. Специфіка наукового пізнання

6. Поняття методу та методології наукового дослідження.

Практичний блок

1. Зробіть таблиці, які б розкривали основні філософські погляди на проблему пізнання.

2. Зробіть схему "Поняття методу та методології наукового дослідження у філософії".

Вивчаючи цю тему, слід звернути увагу на основні смислові наголоси поняття пізнання, види, рівні та форми пізнання, а також різні філософські трактування, що виникають на ґрунті тлумачення цього поняття. Треба розібратися, що таке знання, як воно виникає, змінюється та розвивається, як встановлюється відповідність до об'єктивної дійсності. Приступаючи до вивчення теми, перш за все, треба навчитись пояснювати процесуальний характер пізнання в його основних формах та рівнях. Необхідно звернути увагу на те, що таке суб'єкт та об'єкт пізнання, зрозуміти, що об'єктом пізнання може стати будь-що, а також те, що суб'єкт та об'єкт співвідносні.

Відповідаючи на питання, пов'язане з формами пізнання, треба знати, що таке чуттєве пізнання, у яких формах воно здійснюється. Знати, що відчуття фіксують окремі властивості речей, сприйняття постають поєднанням проекції речей, а уявлення є відтворенням образу поза безпосереднього контакту з річчю. Треба зрозуміти, що відчуття мінливі та відносні. Переходячи до раціонального мислення, треба чітко визначитись з наступними поняттями: поняття, судження, умовиводи. Зауважимо, що абстрактне мислення виходить за межі органів чуття. Розкриваючи сенс

єдності чуттєвого та раціонального у пізнанні, треба виділити дві протилежні концепції: сенсуалізм та раціоналізм, вміти назвати представників цих напрямів.

Особливо уважно підійдіть до вивчення питання, присвяченого проблемі істини. Тут треба акцентувати увагу на тому, що істина – це не щось застигле та незмінне, але саме процес, у якому наявні чуттєва, раціональна та практична складові, тому істина – складне процесуальне розумове утворення. Треба знати різні концепції істини, називати їх помітні недоліки, зрозуміти, що істину можна збагнути тільки у всій повноті.

Ознайомитись із фрагментами праць та їх осмисленням можна у навчальному посібнику-практикумі з філософії, вказаному серед додаткових джерел у списку рекомендованої літератури до теми.

При виконанні першого завдання практичного блоку вкажіть у таблиці основні філософські течії / теорії / представників, визначте суть цих філософських поглядів та наведіть ключові цитати із праць представників цих шкіл / теорій / течій, які ілюстрували б їхні положення (оформлюйте таблицю, як вказано у рубриці «Форма звіту»). У другому завданні варто схематично показати співвідношення понять «методу» та «методології» пізнання, їх складників, продемонструвати, яке з понять ширше за значенням.

Рекомендована література

основна

1. Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г. Історія філософії : підручник. К., 2001. 408 с.
2. Ісакова О.І., Щербакова Н.В. Філософія науки: навчальний посібник. Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2019.
3. Філософія : навч. посібник / Ю.М. Вільчинський, Л.В. Северин-Мрачковська, О.Б. Гаєвська та ін. Київ : КНЕУ, 2019. 368 с.

4. Філософія: навчальний посібник-практикум / О.Г. Волков, А.М. Землянський, Р.І. Олексенко, Є.М. Рябенко. Мелітополь, 2017. 272 с.
5. Філософія : підручник / О.П. Сидоренко [та ін.]. Одеса : Юридична література, 2003. 616 с.
6. Шепетяк О., Шепетяк О. Філософія: підручник. Львів : Місіонер, 2020. 784 с.

додаткова

1. Гальченко М.С. Особливості мислення і пізнання в реальності інформаційного простору. *Філософські обрії*. 2019. Вип. 42. С. 152–156. URL : <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/bitstream/123456789/6332/1/Філософські%20обріи%20вип.42.pdf>
2. Гордієнко В. Кордоцентризм і проблема пізнання в умовах сучасності. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*. 2011. Вип. 1(21). С. 58–62. URL : <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/article/view/618>.
3. Петрушенко В.Л. Філософія : Курс лекцій. К., Львів, 2001.
4. Садовнік В.П. Структурованість системи наукового пізнання. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Т. 1. №3 (28). С. 66–69.
5. Філософія. Хрестоматія (від витоків до сьогодення) : навч. посіб. / за ред. Л.В. Губерського. Київ : Знання, 2012. 621 с.

Запитання й завдання для самоконтролю

1. Чому одним із найважливіших питань філософії є питання пізнаваності світу?
2. Чи згодні ви з І. Кантом, який стверджував, що, без сумніву, усяке пізнання починається з досвіду?
3. Продумайте та викладіть у чіткій послідовності аргументи прихильників агностицизму та контраргументи їх опонентів?
4. У яких формах здійснюється чуттєве пізнання і в яких – раціональне?

Практична робота №5

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Мета: здійснити філософський аналіз суспільства, його структури та тенденцій розвитку, охарактеризувати взаємозв'язок суспільства з природою, а також місце людини у соціумі; розвивати критичне мислення; формувати громадянські цінності.

Теоретичний блок

1. Суспільство як система, що розвивається.
2. Основні концепції суспільного розвитку.
3. Суспільство і держава.

Практичний блок

1. Зробіть таблиці, які б розкривали основні філософські погляди на проблеми суспільства та історії .
2. Зробіть схему «Суспільство як система».

У підготовці до практичної роботи важливо зрозуміти основні принципи, за якими твориться, функціонує та розвивається суспільство, а також місце, яке посідає людина в соціумі.

Вивчаючи цю тему, необхідно визначити поняття суспільства, його специфіку, відмінність від природних форм життєдіяльності. Слід підкреслити, що суспільство є, в першу чергу, сукупністю відносин між людьми та соціальними групами та утвореннями, й воно визначається спільною життєдіяльністю. Далі важливо підкреслити, що оскільки суспільство являє собою об'єктивну єдність різноманітності, що постійно змінюється, слід розглядати його як особливе системне утворення, якому притаманний саморозвиток. Серед факторів такого розвитку необхідно вказати об'єктивні та суб'єктивні.

Варто згадати концепції та погляди на суспільство, які виникли ще в античності, та підкреслити, що суто соціальна проблематика, винесення суспільства в якості предмету філософського інтересу відбулося пізніше, вже у пізньому Середньовіччі та в епоху Відродження. Тут можна згадати перші соціальні концепції, в тому числі утопічного характеру, які поклали початок соціальній філософії Нового часу. Певну увагу можна приділити соціальним концепціям XVII–XVIII ст.ст., а також розумінню суспільного розвитку Г.В.Ф Гегелем та О. Контом.

Проте основну увагу в цьому питанні необхідно приділити цивілізаційному підходу, формаційній концепції та сучасним концепціям соціального розвитку. В першу чергу треба визначити, коли з'явився цивілізаційний підхід в європейській думці (Дж. Віко), вказати його загальні особливості (в першу чергу, зорієнтованість на розвиток духовності суспільства) та переваги. Далі можна докладніше розповісти про концепції А. Тойнбі, О. Шпенглера, П. Сорокіна.

Необхідно розглянути марксистську концепцію суспільно-економічних формацій із їхньою зорієнтованістю на абсолютизацію фактору матеріального виробництва.

Висвітлення особливостей політичного життя суспільства та визначення її базової складової – держави необхідно починати з прояснення ознак держави, умови, механізм та мету її виникнення. Особливу увагу треба приділити владним відносинам, що лежать в основі існування держави.

Ознайомитись із фрагментами праць та їх осмисленням можна у навчальному посібнику-практикумі з філософії, вказаному серед додаткових джерел у списку рекомендованої літератури до теми.

При виконанні першого завдання практичного блоку вкажіть у таблиці основні філософські течії / теорії / представників, визначте суть цих філософських поглядів та наведіть ключові цитати із праць представників цих шкіл / теорій / течій, які ілюстрували б їхні положення (оформлюйте таблицю, як вказано у рубриці «Форма звіту»). У другому завданні варто схематично

показати ієрархічну структуру суспільства як системи, елементи цієї системи, її якості.

Рекомендована література

основна

1. Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г. Історія філософії : підручник. К., 2001. 408 с.
2. Філософія : навч. посібник / Ю.М. Вільчинський, Л.В. Северин-Мрачковська, О.Б. Гаєвська та ін. Київ : КНЕУ, 2019. 368 с.
3. Філософія: навчальний посібник-практикум / О.Г. Волков, А.М. Землянський, Р.І. Олексенко, Є.М. Рябенко. Мелітополь, 2017. 272 с.
4. Філософія : підручник / О.П. Сидоренко [та ін.]. Одеса : Юридична література, 2003. 616 с.
5. Шепетяк О., Шепетяк О. Філософія: підручник. Львів : Місіонер, 2020. 784 с.

додаткова

1. Андрущенко В.П., Михальченко М.І. Сучасна соціальна філософія. К., 1996.
2. Дієго Феліпе А.-К., Тацій В.Я., Магда Джулісса Р.-Б., Данильян О.Г. Значення критичного мислення у житті сучасного суспільства. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2020. №3(46). С. 11–27.
3. Петрушенко В.Л. Філософія : Курс лекцій. К., Львів, 2001.
4. Попова Л.П. Общество. Основы философского анализа. Общество как развивающаяся система. Культура и цивилизация. Х. : Из-во «ХПИ», 1993.
5. Юрій М.Ф. Соціологія культури : навч. посіб. Київ : Кондор, 2020.
6. Ягодзінський С.М. Соціальні трансформації в умовах формування інформаційного простору: можливості, реалії та ризики. *Філософські обрії*.

2019. Вип. 42. С. 25–29. URL : <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/bitstream/123456789/6332/1/Філософські%20обрії%20вип.42.pdf>

Запитання й завдання для самоконтролю

1. У чому полягає специфіка філософського аналізу проблеми людини?
2. Порівняйте концепцію людини в античній філософії, Середньовіччі та в епоху Ренесансу?
3. Як співвідносяться соціальний та біологічний початок у людині?
4. Розкрийте сутність наступних понять «людина», «індивід», «особа», «особистість», «індивідуальність».
5. Які філософські концепції буття людини Вам відомі?
6. У чому полягає сенс життя у духовному досвіді людства?
7. Як розглядалась концепція людини в європейській філософії?

ФОРМА ЗВІТУ
з практичної роботи

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ ТИТУЛЬНОГО ЛИСТА

Робота

(ПІБ)

студента (тки) _____ курсу _____ групи

спеціальності _____

Практична робота № _____

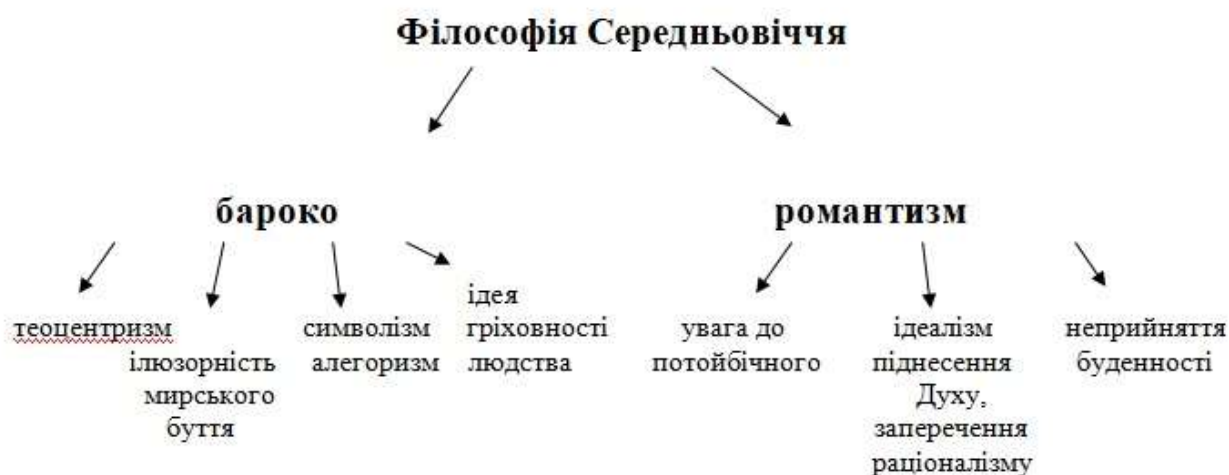
До практичних занять змістового модуля 1

Таблиця «Основні напрямки філософії

»
(назва періоду)

Філософське вчення або школа	Основні положення	Цитати із праць засновника (представників)
	1. 2. 3. 4.	«.....» «.....»

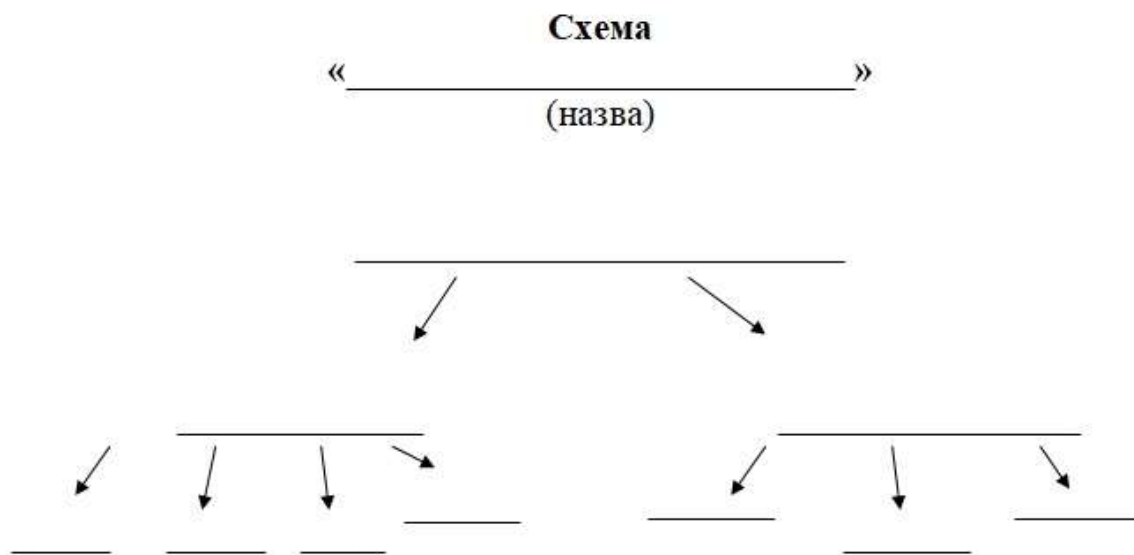
Схема
«Вплив філософії _____ на світову культуру»
(назва доби)

До практичних занять змістового модуля 2

Таблиця «Проблема_____у філософії»
(назва філософської категорії)

Філософське вчення або школа	Основні положення	Цитати із праць засновника (представників)
	1. 2. 3. 4.	«.....» «.....»

Зразок заповнення таблиці до практичних занять

Таблиця «Основні напрямки філософії античності»

(назва періоду)

Філософське вчення або школа	Основні положення	Цитати із праць засновника (представників)
Натурфілософія <u>Мілетська школа</u> Фалес	1. <u>Першоосновою всього</u> , уважав воду, як <u>якусь</u> <u>стихію, що дає життя всьому</u> 2. Вода божественна, одушевлена 3. Пізнання засноване на почуттєвому сприйнятті 4. Пізнання світу варто починати людини	«Все – вода» «Пізнай себе»

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. «Воля до життя» на людському рівні проявляється як «воля до влади» – це положення характеризує вчення:

- а) І. Канта;
- б) К. Маркса;
- в) В. Леніна;
- г) Ф. Ніцше.

2. «Істина – те, що корисно» – основна теза:

- а) гедонізму;
- б) прагматизму;
- в) фрейдизму;
- г) номіналізму.

3. «Наука сама собі філософія» – основна теза:

- а) позитивізму;
- б) прагматизму;
- в) раціоналізму;
- г) екзистенціалізму.

4. «Едипів комплекс» – одне з основних понять:

- а) томізму;
- б) фройдизму;
- в) прагматизму;
- г) екзистенціалізму.

5. «Я знаю, що я нічого не знаю, а вони й цього не знають» – висловлення:

- а) Парменіда;
- б) Сократа;

- в) Платона;
- г) Аристотеля.

7. Для емпіризму характерне визнання основним джерелом знання:

- а) почуттів;
- б) досвіду;
- в) розуму;
- г) інтуїції.

8. Згідно з екзистенціалізмом, єдиною й справжньою дійсністю є буття:

- а) людської особистості;
- б) суспільства;
- в) соціальної групи;
- г) природних явищ.

9. Ідея «надлюдини» була висунута ірраціоналістом:

- а) А. Шопенгауером;
- б) Ф. Ніцше;
- в) В. Дільтеєм;
- г) А. Бергсоном.

10. Матеріалізм – це:

- а) принцип філософського дослідження;
- б) вчення про матеріальність світу;
- в) філософський напрямок, що стверджує первинність матерії;
- г) проголошення пріоритету почуттєвих задоволень.

11. Ф. Ніцше, В. Дільтей, А. Бергсон ... є представниками:

- а) сенсуалізму;
- б) філософії життя;

- в) екзистенціалізму;
- г) структуралізму.

12. Основоположником психоаналізу є:

- а) З. Фройд;
- б) А. Адлер;
- в) К.-Г. Юнг;
- г) Е. Фромм.

13. Основою всього, за Гераклітом, є:

- а) вогонь;
- б) вода;
- в) повітря;
- г) земля.

14. Першою філософською школою в Греції вважається:

- а) мілетська;
- б) піфагорійська;
- в) аристотелівська;
- г) платонівська.

15. Сукупність поглядів на світ та ставлення до нього, що обумовлене цими поглядами:

- а) світогляд;
- б) концепція;
- в) практика;
- г) життя.

16. Філософія – це:

- а) така ж наука, як і історія, політологія, соціологія;

- б) це форма світогляду, що спирається на науку й розум;
- в) це релігія, де місце Бога займає абстрактне поняття;
- г) «наука наук», яка містить у собі всі інші науки.

17. Хто з античних мислителів бачив сутність речей у числах:

- а) Фалес;
- б) Піфагор;
- в) Аристотель;
- г) Платон.

17. Хто з давньогрецьких філософів був автором знаменитих апорій:

- а) Фалес;
- б) Платон;
- в) Сократ;
- г) Зенон.

18. Що в перекладі із грецької мови позначає «філософія»:

- а) любов до мудрості;
- б) любов до міркувань;
- в) любов до істини;
- г) любов до гармонії.

19. Як називають перших грецьких філософів?

- а) політиками;
- б) фізиками;
- в) математиками;
- г) метафізиками.

20. «Живи сам і дай жити іншим» – це принцип:

- а) гедонізму;

- б) розумного егоїзму;
- в) авторитаризму;
- г) раціоналізму.

21. Абсолютизація стійкості знання породжує:

- а) догматизм;
- б) скептицизм;
- в) агностицизм;
- г) релятивізм.

22. Безпосередньою метою пізнання є:

- а) істина;
- б) благо;
- в) омана;
- г) практика.

23. В основі економічної підсистеми суспільства перебуває:

- а) матеріальне виробництво;
- б) розподіл матеріальних благ;
- в) обмін зробленої продукції;
- г) науково-технічна революція.

24. Вчення про відносність усіх наших суджень:

- а) догматизм;
- б) релятивізм;
- в) сенсуалізм;
- г) емпіризм.

25. Вчення про суспільно-економічні формації було висунуто:

- а) І. Кантом;

- б) Г.В.Ф. Гегелем;
- в) К. Марксом;
- г) В. Леніним.

26. Гносеологія як частина (розділ) філософії, не займається дослідженням:

- а) форм і закономірностей пізнавальної діяльності;
- б) меж пізнання, засобів і методів знаходження достовірного знання;
- в) ціннісного відношення людини до навколишнього світу;
- д) співвідношення знання й реальності, знання й віри, суб'єкта й об'єкта пізнання.

27. Детермінізм – це:

- а) вчення, представники якого стверджують, що причину подій ми до кінця ніколи не можемо пізнати;
- б) вчення про того, що всі причини пізнавані або наукою, або філософією, або релігією;
- в) вчення про те, що все у світі має причину;
- г) усе перераховане.

28. Категорією, протилежною буттю є:

- а) матерія;
- б) небуття;
- в) свідомість;
- г) субстанція.

29. Матерія є філософська категорія для позначення:

- а) атомів;
- б) речовини;
- в) об'єктивної реальності;
- г) усього зазначеного.

30. Наприкінці XX ст. Ф. Фукуяма висунув ідею про:

а) кінець історії;

б) постіндустріального суспільства;

в) надлюдини;

г) про глобальні проблеми.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ З КУРСУ

Підсумковий модульний контроль 1

1. Поняття філософії, її значення в системі вищої освіти.
2. Поняття світогляду, його структура, типи, функції.
3. Передумови виникнення філософії. Зв'язок філософії з іншими формами духовного освоєння світу (міфологією, релігією, мистецтвом, наукою).
4. Предмет філософії та особливості філософського мислення.
5. Структура філософії як системи знань про взаємини людини й світу.
6. Особливості й основні напрями релігійно-філософської думки Давньої Індії та Давнього Китаю.
7. Виникнення філософії в Давній Греції як теоретичної форми мислення.
8. Здобутки античних філософів та їх внесок у подальший розвиток філософії.
9. Класичний період античної філософії (філософські вчення софістів; діалектика Сократа; учення Платона про Ідеї; метафізика Арістотеля).
10. Філософія елліністичного та римського періодів (епікуреїзм; скептицизм; етика стоїцизму; філософія неоплатонізму).
11. Філософія Давньої Індії (ведична традиція; ортодоксальні школи індійської філософії).
12. Філософія Давнього Китаю (даосизм; конфуціанство; Мо-цзи та моїзм).
13. Зміна світоглядних орієнтирів як передумова формування філософії Середньовіччя.
14. Загальна характеристика філософії Середньовіччя, основні етапи її розвитку.
15. Основні напрями середньовічної філософії.
16. Співвідношення Божественного провидіння і свободи волі людини у філософії Августина Аврелія.
17. Філософська система Фоми Аквінського як вища сходинка схоластичної філософії.

18. Загальна характеристика й світоглядні основи епохи Відродження.
19. Відродження як своєрідний синтез Античності та Середньовіччя. Антропоцентризм і гуманізм.
20. Реформація та її ідеї.
21. Історичні передумови появи філософії Нового часу та її загальна спрямованість.
22. Емпіризм та раціоналізм в теорії пізнання Нового часу.
23. Механічний матеріалізм Т. Гоббса.
24. Суб'єктивно-ідеалістичний сенсуалізм Д. Берклі та Д. Юма.
25. Соціокультурні й соціально-економічні передумови формування цінностей доби Просвітництва.
26. Німецька класична філософія: єдність та багатоманіття форм.
27. Просвітництво як культурний феномен.
28. Вільнодумство й раціоналізм епохи Просвітництва (критика релігії у працях французьких просвітителів; соціально-антропологічні шукання; вчення про природне право й суспільний договір; французький матеріалізм XVIII ст.).
29. Класичний та некласичний типи філософствування.
30. Ірраціоналізм А. Шопенгауера та С. К'єркегора.
31. Позитивізм і неопозитивізм.
32. «Філософія життя» Ф. Ніцше.
33. Сцієнтистські напрями у західній філософії XX століття.
34. Антропологічні напрями у філософії XX століття (екзистенціалізм, філософська антропологія, персоналізм, фрейдизм, неофрейдизм).
35. Культурологічні та історіософські напрями у філософії XX століття.
36. Основні напрями релігійної філософії XX століття.
37. Ситуація Постмодерну у філософії.
38. Тенденції розвитку сучасної філософії.
39. Витоки та передумови виникнення української філософії.
40. Філософія доби Київської Русі.

41. Філософія українського Відродження та бароко (К. Сакович, І. Гізель, Т. Прокопович, Г. Щербацький).
42. Філософія Г. Сковороди.
43. Філософія Просвітництва й романтизму в Україні (О. Новицький, Т. Шевченко, П. Юркевич).
44. Роль громадсько-політичних рухів у поширенні філософських ідей в Україні.
45. Основні напрямки у філософській думці України ХХ ст.

Підсумковий модульний контроль 2

1. Світ як єдність об'єктивного та суб'єктивного.
2. Дофілософське розуміння світу.
3. Розвиток наукових уявлень про світ та його будову.
4. Сучасні наукові уявлення про принципи організації світу.
5. Проблема першопочатків світу (монізм, дуалізм, плюралізм).
6. Матеріалізм та ідеалізм як теоретичні напрями філософії щодо інтерпретації світу.
7. Буття як філософська категорія. Основні форми й способи існування буття.
8. Становлення й еволюція уявлень про матерію.
9. Рух як онтологічна категорія, його основні якості. Проблема класифікації форм та рівнів руху матерії.
10. Поняття просторово-часового континууму і його якості.
11. Свідомість як предмет філософського аналізу. Основні теорії походження свідомості.
12. Ідеальне й матеріальне в свідомості.
13. Творча сутність свідомості.
14. Соціальна обумовленість і сутність людської свідомості.
15. Механізми формування свідомості.
16. Свідомість і мовна діяльність людини.

17. Форми та рівні суспільної свідомості.
18. Свідомість, самосвідомість, несвідоме: природні і культурні детермінанти.
19. Пізнання як предмет філософського аналізу.
20. Пізнання як відображення. Суб'єкт і об'єкт пізнання. Єдність чуттєвого й раціонального.
21. Основні принципи пізнавальної діяльності.
22. Практика як основа і рушійна сила пізнання.
23. Творчість та інтуїція у процесі пізнання.
24. Специфіка наукового пізнання.
25. Поняття методу та методології наукового дослідження.
26. Істина як процес і результат: її характеристики та критерій.
27. Поняття науки. Проблеми класифікації наук.
28. Техніка: закономірності її розвитку й роль у суспільстві.
29. Людина як філософська проблема.
30. Проблема соціального, біологічного та духовного в людині.
31. Особистісний вимір людини. Поняття «індивід», «індивідуальність», «особистість» у філософському вимірі.
32. Філософські концепції антропосоціогенезу.
33. Специфіка людського буття.
34. Сенс життя і проблема існування людини.
35. Цінність як спосіб освоєння світу людиною.
36. Життя людини як цінність в історико-філософському вченні.
37. Суспільство як предмет вивчення філософії.
38. Суспільство як спосіб буття людства.
39. Суспільство як система. Основні сфери суспільного життя та способи їх організації.
40. Матеріалістичний та ідеалістичний підходи до розуміння суспільства.
41. Формаційний і цивілізаційний підходи до розуміння суспільного розвитку.

42. Суспільний розвиток. Прогрес і регрес. Еволюція і революція.
43. «Криза сучасної цивілізації» і альтернативні проєкти майбутнього.
44. Духовне життя з позиції релігії, мистецтва, культури, філософії та науки.
45. Сутність та структура «духовного світу індивіда» та його взаємозв'язок із духовним життям суспільства.

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ

Агностицизм – філософська концепція, прихильники якої обґрунтовують існування меж пізнання, за певних умов заперечують пізнаванність сутності світу. До агностицизму приводить логічно послідовний скептицизм.

Аксіологія – вчення (у тому числі філософське) про цінності.

Аксіологічна функція філософії – роль філософії як теорії, що обґрунтовує ціннісну орієнтацію особистості, своєрідної «шкали» цінностей для особистості. У такому змісті ця функція тісно пов'язана зі світоглядною функцією філософії.

Атрибут – істотна властивість, без наявності якої предмет (чи об'єкт) не може існувати чи навіть мислитися. Наприклад, атрибутом матерії є рух, простір і час, а атрибутом людини є свідомість.

Буття – філософська категорія, яка виражає все те, що може якимось (тобто реально, потенційно чи віртуально) існувати. Розрізняють такі види: буття речей; буття людини; буття ідеального (буття чисел, ідей і т.п.); буття суспільства (чи соціальне буття); буття інформації.

Випадковість – філософська категорія, що виражає все те в бутті (події, явища і т.п.), що може відбутися тепер і в цьому місці, а може й не відбутися, або відбутися іншим часом і в іншому місці. Тим самим випадкова подія (явище і т.п.) протилежна необхідній події (явищу і т.п.), що обов'язково відбувається.

Відмінність – поняття, що виражає відношення неоднаковості предметів (речей) і доповнює категорію «тотожність».

Гілозоїзм – філософська концепція, відповідно до якої природа має загальну чутливість, атрибутивність. Така позиція, в основному, притаманна філософським системам (наприклад, системам Д. Бруно, Б.Спінози), спорідненим із матеріалізмом, але пов'язаним з релігією.

Гносеологія (теорія пізнання) – складник кожної розвинутої філософської системи. Головна задача теорії пізнання – описати, як людина

пізнає світ, які закономірності пізнавального процесу. Основні категорії гносеології: «об'єкт», «суб'єкт», «істина», «знання» і ін.

Гносеологічна функція філософії – роль філософії як теорії пізнання. Будь-яка досить розвинута філософська система містить гносеологію в якості одного зі своїх фундаментальних елементів.

Детермінізм – філософська концепція, відповідно до якої світ є хаос, а порядок – зв'язне ціле, є закономірним цілісним утворенням; будь-яка подія чи явище у світі чимось обумовлені (детерміновані), мають свою причину.

Діалектика – філософське вчення про розвиток, а також дуже впливова ідея (традиція) в історії філософії. Виділяють об'єктивну діалектику (один з її основоположників – Геракліт) і суб'єктивну діалектику (основоположник – Сократ). Головна ідея об'єктивної діалектики: світ вічно рухається, він сповнений протиріч. Сократ учив, що діалектика – це мистецтво вести доказову, аргументовану бесіду, дискусію. За Гегелем (і К. Марксом), діалектика – це загальне вчення (наука) про розвиток природи, суспільства і мислення (свідомості).

Дійсність – філософська категорія, яка позначає все те, що реально існує зараз, у цьому місці й тепер. Ця категорія доповнює іншу категорію діалектики – «можливість».

Діяльність – атрибут людини, її особливе ставлення до світу, що виражає її активність. Діяльність можна розглядати з погляду: 1) мети; 2) засобів її досягнення; 3) результатів. Матеріально-предметна діяльність, спрямована на зміну, перетворення дійсності, називається практикою; вона протистоїть іншому виду діяльності людини – мисленню, пов'язаному з діяльністю свідомості.

Дуалізм – філософська концепція, прихильники якої визнають рівноправними два начала – матеріальне (наприклад, матерію чи природу) та ідеальне, нематеріальне (відчуття, дух, думку, свідомість). Одним з яскравих представників дуалізму був французький філософ Р. Декарт.

Емпіризм – філософська, гносеологічна концепція, відповідно до якої джерелом знань є досвід (тобто спостереження, вимір, експеримент, чуттєві дані й т.п.). Основні представники: Е.-Ф. Бекон, Дж. Локк, Т. Гоббс, Д. Берклі, Д. Юм та ін. Емпіризм близький за змістом до сенсуалізму, але протилежний іншій гносеологічній концепції – раціоналізму.

Життя – філософське поняття, що виражає повноту буття людини.

Закон – філософська категорія, яка виражає особливий тип зв'язків, що є: регулярними, об'єктивними, істотними (сутнісними), загальними, необхідними, відтворюваними.

Закон взаємного переходу кількісних і якісних змін – одна із трьох закономірностей діалектичних зв'язків, сформульована вперше Гегелем як загальний закон розвитку. Цей закон стверджує, що об'єкт, який рухається, розвивається тоді й тільки тоді, коли порушується його міра. Категоріальний склад цього закону утворюють категорії: «якість», «кількість», «міра».

Закон єдності і взаємодії протилежностей – одна із трьох закономірностей діалектичних зв'язків, сформульована вперше Гегелем як загальний закон розвитку. Цей закон стверджує, що об'єкт, який рухається, розвивається тоді й тільки тоді, коли в ньому формується і розв'язується діалектичне протиріччя. Категоріальний склад цього закону утворюють категорії: «тотожність», «розходження», «протилежність», «діалектичне протиріччя».

Закон заперечення заперечення – одна із трьох закономірностей діалектичних зв'язків, сформульована вперше Гегелем як загальний закон розвитку. Цей закон стверджує, що об'єкт, який рухається, розвивається тоді й тільки тоді, коли його рух можна розглядати як (у принципі нескінченну) послідовність діалектичних заперечень. Категоріальний склад цього закону утворюють категорії: «діалектичне заперечення», «заперечення заперечення».

Заперечення діалектичне – філософська категорія, що виражає зміну однієї якісної визначеності (речі, системи і т.п.) іншою таким чином, що колишня якісна визначеність (якість) не знищується цілком, а зберігає в собі

все «позитивне» для наступного розвитку. Іншими словами, заперечувати діалектично – це не означає сказати: «Ні!»; оголосити щось (річ, систему і т.п.) таким, що не існує, а зберегти в ньому можливість наступних змін, що сприятиме розвитку.

Ідеалізм – філософська концепція, прихильники якої вихідним пунктом всього, що існує, вважають відчуття, свідомість (суб'єктивний ідеалізм), або духа, бога, чи іншу ідеальну сутність, що об'єктивно існує (об'єктивний ідеалізм). Яскравими представниками суб'єктивного ідеалізму є Д. Берклі, Д. Юм, позитивісти, екзистенціалісти, а об'єктивного ідеалізму – Платон, Гегель, неотомісти й ін.

Ідеологія – концепція (теоретична система), що обґрунтовує інтереси певної групи людей, співтовариства чи класу. Деякий час марксистська філософія була ідеологією комуністичної партії; ця ідеологія мала за мету обґрунтувати побудову комунізму.

Ідеологічна функція філософії – роль філософії як ідеології. Самій філософії ця функція внутрішньо не притаманна, однак на деяких історичних етапах окремі філософські системи можуть використовуватися владою як теоретична основа їхніх політичних ідеологій (наприклад, як це було в радянський час з марксистською філософією, що виступала теоретичною основою комуністичної ідеології).

Категорія – філософське поняття, що виражає своїм змістом найбільш загальні, фундаментальні сторони буття й пізнання і тому є невід'ємним елементом мови філософії.

Кількість – філософська категорія, що виражає величину предмета (об'єкта), можливість його оцінки, виміру в межах однієї й тієї самої якісної визначеності, тієї самої якості. Число, числова характеристика – один із прикладів вираження кількісної визначеності предмета чи явища.

Марксизм – певна концепція (світоглядна установка), у якій варто розрізняти принаймні три аспекти: 1) економічний (пов'язаний із однією з головних праць К. Маркса – «Капіталом»); 2) політико-ідеологічний (у зрілому

вигляді це – марксизм-ленінізм як ідеологія комуністичних партій) і 3) власне філософський, націлений на побудову матеріалістичної діалектики (чи діалектичного матеріалізму). Саме в третьому аспекті і варто вживати термін «марксистська філософія». Марксистська філософія – один зі складників марксизму поряд з науковим комунізмом і марксистською політекономією.

Матеріалізм – філософська концепція, прихильники якої вихідним пунктом, початком всього, що існує, вважали природу, матерію, а свідомість, усе духовне, відповідно, – результатом її розвитку.

Матерія – філософська категорія, що позначає об'єктивну реальність, яка в остаточному підсумку дається людині у відчуттях, Основні атрибути матерії – рух, простір і час.

Метод – сукупність правил, що визначають і спрямовують діяльність людини. Це поняття одержало глибокий розвиток і широке застосування в науці, виражаючи особливості наукової діяльності. Розглядаючи функції філософії, нерідко виділяють серед них і методологічну функцію.

Мислення – особлива діяльність свідомості зі створення, перетворення й оперування різного роду ідеальними (нематеріальними) об'єктами чи сутностями. Виражається мислення в **мові** й у діях, поведінці людини.

Міра – філософська категорія, що виражає єдність якісної і кількісної визначеності предмета чи явища (чи простіше: єдність якості і кількості в предметі), коли кількісні зміни не спричиняють зміну якісної визначеності. Не будь-яка кількісна зміна веде до зміни якісної визначеності, а лише та, за якої порушується міра – у цьому суть діалектичної закономірності, яку виявив Гегель (її називають законом взаємного переходу кількісних і якісних змін).

Міф – вид (форма) світогляду, у якому реальність представлена не так, яка вона є насправді, а, наприклад, шляхом наділення душою Природи, приписування їй надприродних властивостей. Тим самим міф пов'язаний з фантастичним описом дійсності і тому близький до казок, легенд, переказів і т.п. Міф – це сукупність (нерідко *система*) уявлень про світ і місце в ньому людини; міф є певним узагальненням тих чи інших явищ природи і суспільства.

Мова – система знаків для вираження думки і забезпечення можливості збереження й передачі інформації про дійсність, можливості комунікацій у суспільстві. Істотна роль мови для пізнання і спілкування між людьми. Мова філософії – це мова філософських категорій.

Можливість – філософська категорія, що позначає все те, що не існує зараз, у цьому місці й тепер, але може за певних умов здійснитися, реалізуватися в дійсності. Можливість і дійсність – це пара категорій діалектики, що взаємно доповнюють одна одну .

Монізм – філософська концепція, прихильники якої визнають одне начало, одну субстанцію. Якщо це матерія, то таку концепцію називають матеріалізмом; якщо це свідомість (або Бог, або абсолютна ідея, як у Гегеля), то таку концепцію називають ідеалізмом. У цьому розумінні від монізму різко відрізняється дуалізм.

Наслідок – філософська категорія, співвідносна з категорією «причина» і виражає результат дії причини. У рамках концепції жорсткого (так званого лапласівського) детермінізму виконується ключовий принцип: одна причина → один наслідок. У більш «м'яких» (і тому більш реалістичних) концепціях детермінізму наслідок може бути результатом дії декількох причин, або причина може приводити до декількох наслідків. Ідея ж зворотного зв'язку виражає вплив наслідку на причину.

Об'єкт – одна з центральних категорій теорії пізнання, що виражає те, що пізнається; тобто це фрагмент дійсності, що потрапляє у сферу пізнавальної діяльності суб'єкта. Взаємодія об'єкта і суб'єкта носить діалектично суперечливий характер.

Об'єктивний – тобто такий, що існує незалежно від суб'єкта, людини. Цей термін вживається для характеристики філософської концепції (наприклад, «об'єктивний ідеалізм»), для характеристики істини (об'єктивна істина) і т.п.

Онтологія – розділ філософії, предметом вивчення якого є буття: його види, форми, типи об'єктів і способи їхнього існування.

Особистість – поняття, що характеризує ступінь (і рівень) соціальної зрілості людини-індивіда, її самосвідомість як члена суспільства.

Повсякденний світогляд (повсякденний досвід; здоровий глузд) – первинна, ще недостатньо розвинута форма світогляду, що історично виникла в епоху становлення суспільства, ще до виникнення міфу і релігії. Він ґрунтується, головним чином, на стихійному чуттєвому досвіді, первинних традиціях, а не на знанні і логічному мисленні.

Причина – філософська категорія, що позначає явище, яке породжує інше явище і яке, своєю чергою, називається наслідком.

Прогрес – аспект, сторона розвитку, пов'язана з якісним перетворенням об'єкта чи явища, що приводить до їхнього удосконалення, більшої ефективності й т.п.

Простір – форма буття, що виражає місце розташування, протяжність, співіснування предметів (тіл, матеріальних об'єктів і т.п.) і явищ.

Протилежність – філософська категорія, що виражає граничний стан розходження.

Протиріччя – відношення між, принаймні, двома протилежностями.

Протиріччя діалектичне – співвідношення протилежностей, при якому вони (одночасно) і виключають, і доповнюють одна одну.

Раціоналізм – філософська концепція, відповідно до якої джерелом наших знань є не чуттєвий досвід, а розум, що включає в себе мислення, інтелектуальну інтуїцію і т.п. Раціоналізм протистоїть іншій гносеологічній концепції – емпіризму (і сенсуалізму). Найбільш значимими представниками раціоналізму епохи Нового часу (коли ця концепція найбільш чітко проявилася) є Р. Декарт, Г. Лейбніц, Б. Спіноза й ін.

Реальність – усе те, що має дійсне існування (на відміну від можливого і віртуального способу існування) і що може бути відзначено, відображено в дійсності. У філософській онтології зазвичай виділяють об'єктивну реальність, що, наприклад, виражається в категорії «матерія», і в суб'єктивну реальність, наявність якої невід'ємна від її носія – суб'єкта.

Релігія – форма (вид) світогляду, у якій дійсність представлена у фантастичних образах, шляхом введення надприродних властивостей і сутностей.

Розвиток – особливий **рух**, що характеризується прогресивною спрямованістю якісних перетворень Діалектика виступає як найбільш загальна теорія розвитку.

Рух – філософська категорія, що виражає один з атрибутів буття, – будь-які зміни, у тому числі зміни стану якого-небудь предмета (чи об'єкта).

Самосвідомість – здатність людини, її свідомості критично оцінити свій стан, своє буття; це здатність мовби подивитися на себе з боку, співвіднести себе з іншими, подібними собі.

Світогляд – узагальнена система поглядів на світ і місце в ньому людини. Це – **система** поглядів, оцінок, норм, установок, що виражають ставлення людини до світу та виступають орієнтиром і регулятивом її поведінки.

Сенсуалізм – філософська (гносеологічна) концепція, відповідно до якої джерелом знання є чуттєвий досвід, чуттєві дані, показання органів чуття. В історії філософії зустрічається матеріалістичний сенсуалізм (Ф. Бекон та ін.) та ідеалістичний сенсуалізм (Д. Берклі, Д. Юм, Е. Мах та ін.).

Система – це сукупність взаємозалежних елементів (тобто упорядкована безліч), об'єднаних у деяку цілісність зі своєю структурою, формою; тому система не є проста сума своїх елементів, частин.

Скептицизм – філософська, гносеологічна концепція, прихильники якої сумніваються у вірогідності показань органів чуття і взагалі у можливості об'єктивного пізнання, а також у можливості досягти істинного знання, істини.

Суб'єкт – одна з центральних категорій теорії пізнання, що позначає того, хто пізнає об'єкт. Суб'єктом може бути окремий індивід, група людей, або суспільство. Взаємодія суб'єкта і об'єкта носить діалектично суперечливий характер.

Субстанція – філософська категорія, що виражає основу буття. Наприклад, для матеріалістичної філософії у якості субстанції виступає матерія. Однак є й ідеальні, духовні субстанції – ідеї (наприклад, як у ідеалізмі Платона), Бог та ін.

Суспільна свідомість – філософське поняття, що виражає сукупність ідей, поглядів і концепцій, носієм яких виступає група людей чи суспільство в цілому.

Суспільство – система людей і специфічних відносин між ними. Суспільство – це складна система, елементами якої, своєю чергою, є системи меншого ступеня складності – держава, церква, політичні партії, інші громадські організації, родина і т.п.

Тотожність – філософська категорія, що виражає відношення однаковості предметів. Два предмети А і В тотожні по відношенню один до одного, якщо всі властивості А властиві В, а також усі властивості В властиві А. У реальній дійсності абсолютної тотожності не буває; тотожність завжди в певному сенсі відносна; тотожність несе із собою відмінність.

Філософія – теоретична форма світогляду, яка має такі фундаментальні властивості: а) універсальність; б) орієнтацію на корінні питання буття, на граничні його підвалини; в) критичність, рефлексивність.

Цінність – особлива характеристика (особливий тип) ставлення людини до світу.

Явище – конкретна подія, властивість чи процес, що виражають зовнішні сторони дійсності і представляють форму прояву і виявлення деякої сутності. Тим самим «явище» і «сутність» – співвідносні філософські категорії, які взаємодоповнюють одна одну.

Якість – філософська категорія, що виражає визначеність предмета (об'єкта) як даного, як предмета даного типу, класу (наприклад, столу саме як столу, тобто меблів певного типу). Якість – це сукупність властивостей предмета, що виражають його цілісність, найбільш істотні його особливості.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ

основна

1. Антропологічний код української культури і цивілізації : монографія : у 2 кн. Кн. 1 / О.О. Рафальський [та ін.]. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2020.
2. Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г. Історія філософії : підручник. К., 2001.
3. Ісакова О.І., Щербакова Н.В. Філософія науки: навчальний посібник. Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2019.
4. Петрушенко В.Л. Філософія : Курс лекцій. К., Львів, 2001.
5. Троїцька Т.С. Філософія : навч. посіб. Мелітополь, 2008.
6. Філософія : підручник / за ред. М.І. Горлача, В.Г. Кременя, В.К. Рибалка. Харків, 2000.
7. Філософія : підручник / под ред. І.Ф. Надольного. К., 2001.
8. Філософія. Світ людини. Курс лекцій: навч. посібник / В.Г. Табачковський та ін. К., 2004.
9. Філософія: Логос, Софія, Розум: підруч. для студ-тів вищих навч. закладів / В.Г. Кремень, В.В. Ільїн. К., 2007.
10. Філософія: навч. посіб. / за ред. І.Ф. Надольного. К., 1998.
11. Філософія: підручник для вищої школи / І.В. Бичко та ін. К., 2001.
12. Філософія: навчальний посібник-практикум / О.Г. Волков, А.М. Землянський, Р.І. Олексенко, Є.М. Рябенко. Мелітополь, 2017.
13. Юрій М.Ф. Соціологія культури: навч. посіб. Київ : Кондор, 2020.

додаткова

1. Андрущенко В.П., Михальченко М.І. Сучасна соціальна філософія. К., 1996.
2. Білодід Ю.М. Філософія. Український світоглядний аспект: навч. посібник. К. : Кондор, 2006. 356 с.

3. Бурлука О.В. Самоосвіта особистості як спосіб формування стратегії життя. *Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди*. Серія: Філософія. 2018. №51. С. 100–111. URL : <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/philosophy/issue/view/112>
4. Головка Б. А. Філософська антропологія. К., 1997.
5. Гончаренко К.С. Цифрова людина: фантазм втрати ідентичності. *Філософські обрії*. 2019. Вип. 42. С. 137–141. URL : <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/bitstream/123456789/6332/1/Філософські%20обрії%20вип.42.pdf>
6. Горський В. С. Історія української філософії : Курс лекцій. К., 1996.
7. Грушевський М. С. Хто такі українці і чого вони хочуть. К., 1991.
8. Єрмоленко А. Філософія Мирослава Поповича у контексті провідних тенденцій сучасної філософської думки. *Вісник Львівського університету*. Серія: філософські науки. 2019. Вип. 22. С. 136–142.
9. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст. К., 1992.
10. Ісакова О.М. Масова свідомість як владна технологія: сутність і механізми реалізації. *Регіональні студії*. 2018. Вип. 12. С. 57–61. https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/26026/1/Регіональні%20студії%20УжНУ_№%2012.pdf#page=57.
11. Історія філософії України : підручник / М.Ф. Тарасенко та ін. К., 1994.
12. Кашуба М. Внутрішній світ людини. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2006. №2. С. 7–15.
13. Ковадло Г.П. Особливості трансперсонального та ідентичність людини. *Філософські обрії*. 2019. Вип. 42. С. 32–34. URL : <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/bitstream/123456789/6332/1/Філософські%20обрії%20вип.42.pdf>
14. Кондзьолка В.В. Філософія історії. Львів, 1996.
15. Кульчицький О. Основи філософії і філософських наук. Львів, 1995.
16. Лук'янець В.С., Соболев О.М. Філософський постмодерн. К., 1998.

17. Мельник В.В. Буття як висхідна категорія аналізу сучасного світу. *Філософські проблеми сучасності: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (присвяченої Всесвітньому дню філософії) (20 листопада 2014 року).* Херсон, 2014. С. 155–157.
18. Натурфілософські праці / редкол.: В.П. Мельник, М.В. Кашуба, І.С. Захара, пер. з лат. Львів : 2018.
19. Нестеренко В.Г. Вступ до філософії: онтологія людини : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К., 1995.
20. Філософія: короткий виклад: навч. посібник : рекомендовано МОН України / за ред. С.П. Щерби. К. : Кондор, 2003. 352 с.
21. Філософське вчення про буття. URL : <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/15999/12/Тема%2010.pdf>
22. Фуко М. Що таке Просвітництво? URL : https://kontur.media/m_foucault_enlightenment
23. Черній А. Онтологія духовності. К., 1996.
24. Чижевський Д. Антична філософія в конспективному вигляді. URL : <https://library.kr.ua/wp-content/uploads/2021/02/philosophy.pdf>.
25. Чижевський Д. Нариси з історії філософії в Україні. К., 1992.
26. Шевченко В. І. Концепція пізнання в українській філософії. К., 1993.

Інформаційні ресурси

- Освітній портал ТДАТУ – <https://op.tsatu.edu.ua/course/view.php?id=498>
- Наукова бібліотека ТДАТУ – <http://www.nip.tsatu.edu.ua/biblioteka/>
- Сайт кафедри суспільно-гуманітарних наук – <http://www.tsatu.edu.ua/shn/>
- Сайт Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського – <http://www.nbuv.gov.ua>
- Сайт Українського філософського фонду – <http://www.philosophy.ua>
- Онлайн-курс «Філософія» на платформі «Prometheus» – https://prometheus.org.ua/course/course-v1:KPI+PHIL101+2016_T2